

Шкодiна I.В.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
Харківського інституту банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України

ОСНОВНІ ДИСПРОПОРЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Досліджено сучасний стан розвитку світового господарства, що характеризується диспропорційністю, яка проявляється в порушенні об'єктивно необхідних зв'язків і співвідношень. Визначено основні економічні диспропорції, що стали причиною кризових явищ у світовому господарстві, та можливі шляхи їх усунення.

The author investigates the modern development of world economy which is characterized by disproportion which shows up in violation of objectively necessary relations and correlations; and indicates the basic economic disproportions which became the reason of crisis phenomena in world economy and suggests possible ways of their elimination.

Ключові слова: економічні пропорції, мережева економіка, фінансіаризація, сек'юритизація, ієрархічні структури.

Сучасний стан економічної системи світу характеризується посиленням нерівноваги й нестійкості соціально-економічного розвитку за системної невизначеності глобалізаційних процесів. Кризові події, які розпочалися у світовій економіці з 2007-го року, поставили під сумнів ефективність існуючої моделі її регулювання в умовах глобального ринку.

Надзвичайні заходи з регулювання міжнародної економічної системи (посилення ролі держави та інституційних регулюючих органів, послаблення ролі хедж-фондів, підвищення значення реальної економіки тощо) забезпечують лише тимчасову стабілізацію, адже перестають відповідати нинішньому рівню розвитку й інтеграції ринків і не створюють передумов для перетворення фундаментальних причин кризи на несуттєві фактори. У світі формуються нові умови існування економіки у глобальному середовищі, які істотно відрізняються від тих, що притаманні індустріальній економіці, отже, змінюється механізм господарювання.

Дослідженню сучасних особливостей функціонування світового господарства присвячено багато праць як іноземних, так і українських учених — Д. Барлоу, В. Нерсесянца, А. Барда, В. Гейця, А. Гриценка, В. Іноземцева, Ю. Пахомова, М. Хазіна, А. Чухна, С. Науменкової та ін. Однак попри те, що серед дослідників відсутня єдність у визначенні нових умов господарювання (інформаційне суспільство¹,

¹ Дрожжинов В., Широков Ф. Европейский путь построения информационного общества: [Електр. ресурс]. —<http://pcweek.ru/year1998/n47/cp1251/reviews/chapt1.htm>.

“третя хвиля”², нейрономіка, мережева економіка³ тощо), факт формування нової економічної системи є безперечним.

Таким чином, економічна система поступово змінюється, а заходи регулювання залишаються старими, що сприяє поглибленню кризових явищ. У цьому разі завдяки зворотнім зв'язкам можливе виникнення негативних циклів, які створюватимуть для економіки замкнене коло кризових явищ, які постійно повторюватимуться. На наш погляд, основною причиною нинішньої економічної кризи стала невідповідність моделі регулювання світової економічної системи новим умовам господарювання, що виявилось у виникненні значної кількості диспропорцій економічного розвитку.

Метою дослідження є виявлення основних диспропорцій розвитку світового господарства й можливих шляхів їх подолання.

У сучасних умовах характерною рисою всіх сфер суспільного життя є диспропорційність. Економічні диспропорції — це порушення економічних пропорцій (кількісних співвідношень між галузями, стадіями й елементами виробництва). Оскільки механізм формування економічних пропорцій визначається економічними законами, то їх порушення призводить до потрясінь суспільної системи загалом, які впливають на життя кожної людини. Напрямі й рівень зміни сукупних показників характеризують стан економіки — рівноважний або нерівноважний. В економічній літературі розрізняють часткові й загальні диспропорції. Перші мають локальний і короткостроковий характер та ґрунтуються на суспільному поділі праці, другі пов'язані з потрясіннями економіки, процесу відтворення в цілому й охоплюють усю світову систему господарювання, до того ж, триваліші й мають циклічний характер.

Однією з причин сучасної диспропорційності розвитку стали безпрецедентні темпи економічного зростання окремих складових світової економічної системи, які сприяли збільшенню на чверть світового ВВП за останні п'ять років. У ході такого підйому неминуче накопичуються системні суперечності, пов'язані з виробництвом і споживанням. Високі темпи розвитку світової економіки в основному визначають промислово розвинуті країни Великої сімки і країни Азії (Китай, Індія). За даними звіту Всесвітнього економічного форуму (WEF)⁴ у 2009 році найстабільнішими країнами було визнано Норвегію, Швейцарію, Гонконг, Чилі, Сінгапур, Саудівську Аравію, Канаду, Кувейт, Австрію, Німеччину, а внаслідок світової фінансової кризи лідерами рейтингу світових фінансових центрів, замість США, стали Великобританія й Австралія.

Незважаючи на те, що рейтинг очолюють розвинені країни, світовими фінансовими центрами тепер стають країни, що розвиваються. Інтенсивний розвиток

² Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії / Пер. з англ. В. Ляха // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. посіб. / Упор. В. Лях. — К.: Либідь, 1996. — С. 362—380.

³ Паринов С.И., Яковлева Т.И. Экономика 21 века на базе интернет-технологий: [Електр. ресурс]. — <http://econom.nsc.ru/ieie/main.htm>.

⁴ <http://www.weforum.org/en/index.htm>.

нових індустріальних держав (Китай, Індія, Бразилія) спричинив перерозподіл фінансових потоків: якщо 100 років тому капітал рухався з центру (розвинених країн) на периферію, то нині ринки, що розвиваються, стали центрами заощадження капіталу, а США й інші розвинені країни — переважно споживачами.

Серед причин економічного успіху східних країн — їх вихід із виробничого сектору американських фірм. Виробничий бум відбувався у країнах “третього світу” одночасно з первинною пролетаризацією сотень мільйонів селян, які, відірвавшись від натурального господарства, перетворилися на найманих робітників і споживачів (переважно дуже бідних). Виробництво дедалі більше концентрувалося у “країнах Півдня”, тоді як головні ринки збуту залишалися в “зоні Півночі”. У результаті США, виробляючи лише 20 % світового ВВП, споживають близько 40 %, а країни ЄС споживають на 5 % більше, ніж виробляють. Тому падіння попиту в США, Великобританії, ЄС та інших країнах не могло бути компенсовано за рахунок споживання середніх прошарків глобальної периферії.

Унаслідок цього сформувався глобальний дисбаланс, що тривалий час розглядали як основу стійкості світового зростання. Цей феномен отримав назву Кімеріка (Chimerica) — похідна від назв країн Китай (China) і Америка (America)⁵. Незважаючи на те, що попри кризу економіка Китаю зростає (понад 8 % за 2009 рік), частка ВВП становить близько 12—14 % світового господарства, країна залишається дуже нерівномірно розвинутою, а велика частина населення зайнята у напівнатуральному сільському господарстві. Середній клас налічує лише близько 100 млн осіб (за чисельності населення 1,3 млрд), при цьому рівень його доходів набагато нижчий, ніж у середніх верств населення у “старих індустріальних країнах”.

Диспропорційність світового економічного розвитку посилила і трансформація цільової функції бізнесу в бік зростання капіталізації. Цей показник став основним, що цікавив акціонерів і менеджмент. Між тим прагнення до максимізації капіталізації вступає в суперечність із реальним підґрунтям соціально-економічного прогресу — підвищенням продуктивності праці. Зростання капіталізації з нею, звичайно, пов’язано, проте лише опосередковано. Це, у свою чергу, прискорило відокремлення фінансової системи від реального сектору, через що обсяг фіктивного капіталу, що обертається на фондових ринках, у кілька разів перевищує ВВП країн. За прогнозами сукупний обсяг світових фінансових активів у 2010 році може збільшитися до 200 трлн дол. США⁶. Даний процес розпочався з 1970-х років завдяки утворенню “світового фінансового простору”, який є, з одного боку, ієрархізованим, з другого — без глобального контролю⁷.

⁵ *Ferguson N.* The Ascent of Money: A Financial History of the World. — L.: The Penguin Press, 2008.

⁶ *Науменкова С.В., Міщенко С.В.* Проблеми подолання негативного впливу глобальних диспропорцій та формування нового геофінансового механізму // *Фінанси України*. — 2009. — № 3. — С. 29.

⁷ *Метаморфози світу: Соціологія глобалізації / Д. Марнет, Ж.-Л. Мешжер, Ф. П’єр; пер. з франц. Є. Марічева.* — К.: ВД “КМ Академія”, 2005. — С. 55.

Протягом останнього десятиліття капіталізація перевищує розмір ВВП не лише найбільших фондових ринків світу (США й Великобританії), а й країн, що розвиваються. Так, за 2006—2007 роки в Китаї співвідношення капіталізації фондового ринку до ВВП зросло більше ніж у чотири рази. Основною причиною цього є наявність іноземного спекулятивно налаштованого інвестора, що у 2008 році призвело до відпливу іноземного капіталу й повернення показників фондового ринку на рівень 2005 року.

Збільшує диспропорційність розвитку світового ринку також сек'юритизація, що дає можливість приховати й відкласти прояви ризиків з допомогою сучасних фінансових інструментів — деривативів (форварди, ф'ючерси, опціони, свопи тощо). Як свідчать дослідження, похідні цінні папери можуть сприяти підвищенню макроекономічної стійкості, але це досягається ціною збільшення волатильності кредитної сфери⁸. На сучасному ж етапі саме ці фінансові інструменти сприяли розвитку кризи. Вони істотно трансформували ряд товарних ринків і передусім найважливіші — сировинні. Наприклад, сьогодні ціна на нафту майже не залежить від поведінки виробників і слабо реагує на зусилля членів ОПЕК та інших нафтовидобувних країн, формуючись на фінансових ринках на основі пов'язаних із постачаннями нафти похідних фінансових інструментів, які практично не мають стосунку до реального руху цього товару. Аналітики стверджують, що світ стає все більш віртуальним, оскільки найважливіші економічні пропорції складаються не під впливом реальних економічних індикаторів, а на ринках похідних фінансових інструментів⁹.

Таким чином, використання похідних інструментів фактично призвело до маскування ризиків. Саме завдяки новим фінансовим інституціям і складним фінансовим інструментам з'явилася можливість знижувати ризики до таких масштабів, що ними можна було нехтувати¹⁰. В сучасних умовах структура похідних фінансових інструментів є такою складною й непрозорою, що оцінити реальну вартість портфелів цінних паперів компаній унаслідок наявності асиметричності інформації майже неможливо. Усунення ризику не могло не спотворити економічну кон'юнктуру глобальної економіки, яка слугувала основою для прийняття начебто раціональних та ефективних рішень щодо руху глобальних інвестиційних потоків. Масовий розвиток складних фінансових інструментів і різних математичних стратегій дав змогу банкам і компаніям ефективно перекладати свої ризики на всю економічну систему, посилюючи її диспропорційність і виводячи з рівноважного стану, що сприяло появі “першої кризи сек'юритизації”¹¹.

⁸ Дементьев В.Е. Длинные волны экономического развития и финансовые пузыри. — М.: ЦЭМИ РАН, 2009. — С. 56. (Препринт / WP/2009/252).

⁹ Мау В. Драма 2008 года: от экономического чуда к экономическому кризису // Вопросы экономики. — 2009. — № 2. — С. 5.

¹⁰ Энгдаль У.Ф. Финансовые цунами: секьюритизация активов — последнее танго: [Електр. ресурс]. — <http://www.warandpeace.ru/ru/exclusive/vprint/20778/>

¹¹ Смирнов А. Кредитный “пузырь” и перколяция финансового рынка // Вопросы экономики. — 2008. — № 10. — С. 4.

Постійна фінансіаризація різних країн супроводжується дедалі складнішим переплетінням вторинних ефектів, які пов'язують реальну економіку з фінансовим сектором, що не лише викликало глобальну фінансову диспропорційність, а й призвело до краху фінансової системи багатьох країн. Виникла ситуація, за якої фінансовий ринок, будучи похідним, вторинним щодо економіки, справляє на неї вирішальний вплив. Більше того, на сучасному етапі він часто більше впливає на економіку, ніж вона на фінансовий ринок.

На нашу думку, мають рацію неомарксистки, які вважають однією з головних причин кризи загострення суперечності між суспільним характером світового господарства, яке глобалізується на основі усупільнення, і корпоративно-капіталістичними формами привласнення його результатів¹². На даному етапі розвитку світової економічної системи ця суперечність не має адекватних форм розв'язання, що збільшує диспропорційність і посилює кризові явища.

Поглиблює кризовий стан світова інституційна система, оскільки уряди країн не контролюють те, що повинні, і контролюють те, що не мусять; інститути, які мають організувати ринок, переродилися чи просто не виконують свої функції, або їхні функції заблоковано учасниками ринку¹³. Економічне втручання держави виявляється ще більш недосконалим за ринок, оскільки значна частина державного апарату будується з порушенням демократичних принципів. У сучасному світі сформувалася чітко виражена влада грошей, коли найголовнішим є особиста відданість, політична лояльність і керованість. Фінансові програми погоджуються з МВФ, тому можна стверджувати, що відбулося формування олігархічної тріади — сплетення політичної, корпоративної та фінансової влади¹⁴. Державні чиновники, які є ставлениками різних концернів і олігархічних кланів, не можуть проводити незаангажовану економічну політику. Отже, внаслідок виконання державою не властивих їй функцій протягом останніх десятиліть відбувається зрощення у світовій економічній системі політичної влади з бізнесом (як у провідних, так і у країнах, що розвиваються, у тому числі в Україні). В результаті формується олігархічний капіталізм, який має серйозні наслідки для світової економіки, адже чим міцнішою є позиція олігархії, тим менше простору для дій ринкового механізму.

Таким чином, істотні зміни соціально-економічної системи, що стали наслідком глобалізації економіки, спричинили не лише диспропорційність розвитку світової економічної системи, а й зумовили формування якісно іншої геополітичної та гео економічної системи, в якій домінує мережева модель взаємодії економічних суб'єктів. Ця модель характеризує середовище, в якому будь-яка компанія або

¹² *Тарасевич В.М.* Про цивілізаційне вимірювання світової кризи // Економічна теорія. — 2009. — № 2. — С. 16–22.

¹³ *Вальдман Л.* Дело приняло очень серьезный оборот: [Електр. ресурс]. — <http://polit.ru/analytics/2009/03/19/valdman.html>.

¹⁴ *Ковалик Т.* У истоков современного финансового кризиса // Белорусский экономический журнал. — 2009. — № 1. — С. 8.

індивід, що перебувають у будь-якій точці економічної системи, можуть контактувати легко і з мінімальними витратами з будь-якою іншою компанією або індивідом із приводу спільної роботи, торгівлі, обміну ідеями й ноу-хау тощо¹⁵.

Найважливішою умовою становлення мережевої економіки став розвиток інформаційно-комунікативних технологій, який надає нові інструменти для реорганізації форм спільної діяльності й запровадження принципів мережевої організації, що сприяє зменшенню частки ієрархічних форм управління. Основною відмінністю цієї моделі, як зауважує А.А. Гриценко, є те, що в ієрархічній структурі елементи системи перебувають на різних рівнях і мають різний статус, а у мережевій вони є різнорівневими й рівноправними¹⁶. Ієрархічні структури засновано на відносинах підпорядкованості, а мережеві — на відносинах горизонтальної координації елементів системи. Формування й розвиток мережевої економіки сприяють глобалізації параметрів економіки суспільного типу до масштабів великих міжнародних корпорацій, національних економік тощо. Враховуючи це, мережеву економіку називають також “громадською економікою” чи “економікою прямих рівноправних зв’язків”¹⁷.

Неминучість формування мережевої світової економіки з горизонтальними взаємозв’язками між її учасниками потребуватиме фундаментальної трансформації не лише всіх сфер суспільства, а й, що найголовніше, “правил гри”. За цих умов потрібно відповісти на запитання: якими мають стати організації, підприємства, зрештою, сам механізм функціонування економічної системи, аби відповідати новим глобальним реаліям?

Більшість науковців та експертів-практиків вважають, що існуючі правила фінансового регулювання не є адекватними сучасним реаліям, тому протягом наступних років мають відбутися революційні зміни в методах та інструментах подолання диспропорційності розвитку. На думку В.М. Тарасевича, нову модель характеризуватиме мережевий і універсумний характер, наявність механізмів паритетного й узгодженого регулювання глобальних універсумних (екологічних, економічних, соціальних, духовних і політичних) процесів, гармонізація глобальних, цивілізаційних, регіональних і національних аспектів сталого розвитку, забезпечення екологічної імперативності й генераційної ефективності глобальної економіки¹⁸.

Отже, внаслідок зміни умов господарювання застарілі правила перестають діяти. Виникає необхідність на основі самоорганізації внутрішніх елементів системи створити нову адекватну модель регулювання світової економіки, відповідно до якої зміняться роль і функції провідних міжнародних організацій та інститутів.

¹⁵ Recommendations to the European Council. Europe and the global information society: [Електр. ресурс]. — <http://www.ispo.cec.be/infosoc>.

¹⁶ Гриценко А.А. Иєрархические и сетевые структуры в институциональной архитектонике экономических систем // Науч. труды Донецкого нац. технического ун-та. — Сер.: экономическая. — Вып. 317 (117). — 2007. — С. 51.

¹⁷ Паринов С.И., Яковлева Т.И. Знач. праця.

¹⁸ Тарасевич В.М. Знач. праця. — С. 18.

Основне завдання формування нової моделі регулювання світової економічної системи з горизонтальними взаємозв'язками між її учасниками полягає в оптимізації принципів самоорганізації та організації (у світі ніколи не існувало економічної системи на принципах самоорганізації без розумної організації та навпаки). Послаблення вертикальної ієрархічної взаємозалежності елементів світового фінансового механізму сприятиме підвищенню відповідальності всіх економічних суб'єктів за стан справ на світовому фінансовому ринку.

Ці зміни стосуються головним чином соціально-економічної надбудови — сфери управління й економічної інфраструктури, передусім тієї, що обслуговує систему суспільного розподілу праці й відіграє роль соціально-економічних механізмів координації та регулювання у суспільстві. Такі елементи інфраструктури встановлюють загальні межі й форми соціально-економічних взаємовідносин між суб'єктами господарювання.

Фундаментальні основи нової економічної системи на засадах мережевої економіки мають бути стійкішими до майбутніх диспропорцій, оскільки нова економіка будується на нових рівноправних умовах партнерства і співпраці. І якщо будь-яка країна матиме намір зберегти переваги відкритої інтегрованої світової економіки, гарантувати широке спільне використання цих переваг і обмежити ризик майбутніх диспропорцій розвитку, їй треба послідовніше дотримуватися принципів багатосторонніх відносин¹⁹. Оскільки нова система взаємовідносин передбачає рівноправне формування консенсусних інтеграційних інститутів, то сьогодні Україна має унікальний історичний шанс стати одним із нових рівноправних інституційних центрів нової мережевої глобальної економічної системи.

Таким чином, можна констатувати, що сучасна криза є кризою диспропорційності розвитку світової економічної системи, яка проявляється в порушенні об'єктивно необхідних зв'язків і співвідношень, що неминуче знижує їхню ефективність, послаблює можливість індивідуумів приймати раціональні рішення і здійснювати правильний вибір. Глобальна перспектива фінансового облаштування — це зростаюча самоорганізація, самодостатність кожного суб'єкта світового процесу, оскільки в умовах невизначеності посилюється роль самоорганізації внутрішніх елементів системи. На зміну застарілій однополярній та ієрархічній структурі світової економіки йде мережева економіка, яка ґрунтується на принципово новій системі організації. Діюча світова фінансова система, її функціональна інфраструктура не встигли адаптуватися до цієї новачки, що і призвело до сучасної світової кризи. Тому прозахідна ієрархічна й економіко-центристська модель глобального управління й регулювання, яка довела свою неефективність, має поступитися місцем принципово іншій моделі регулювання світової економічної системи, що забезпечить її рівноважний стан і стабільний розвиток.

¹⁹ Липски Дж. В преддверии посткризисного мира // Финансы & развитие. — 2009. — Вып. 46. — № 2. — С. 29.